

ROBERT J. W. EVANS

Magyarország a Habsburg-monarchiában 1840 és 1867 között

*A politika és a másokról alkotott kép**

Tanulmányom tárgya, Magyarország helyzete a Habsburgok uralma alá eső területek között a 19. század közepén, jól ismertnek tűnik. A közép-európai politikával foglalkozó legkitűnőbb történészek közül ketten, Louis Eisenmann és Josef Redlich különösen beható érdeklődéssel fordultak e témához, emellett nemrégiben egy kiváló elemzés született, mely a kérdést az állami pénzügyek szemszögéből tárgyalja.¹ Amint a címben szereplő záródátum jelzi, írásom középpontjában – a monarchia későbbi fejlődésében a legfontosabb mérföldkövet jelentő – „Ausgleich”, azaz a kiegyezés áll, mely véget vetett az előző két évtizeden keresztül nagyon is szélsőséges egyensúlyhiánynak és a Habsburg „Reichsproblem” körül dúló heves vitáknak. Ezt követően ugyanis a „birodalmi problémák” együttesen belül addig kritikusnak mondható kérdés, vagyis a magyar korona területei és a többi, a dinasztia által kormányzott rész közti kapcsolat fél évszázad és legalább a legtöbb gyakorlati problémát tekintve megoldottak tűnt.

Ausztria-Magyarország 1867-ben történő létrehozása kapcsán az összes tájékozott szerző tanulmányában rendszerint, igen helyesen, nagy hangsúlyt fektet egy tényre – ez alapján megkülönböztethető az események tájékozott kommentátora a tájékoztatatlantól: a kiegyezés valójában egy Habsburg-tartomány és annak uralkodója között létrejött alku eredménye volt. Az osztrák törvényhozás ugyan azt jóváhagyta később, az eredeti megegyezés mégis egy magyar törvény formájában született meg.² Jóllehet annak rendelkezéseit nagymértékben bonyolította a Magyarország határain belül és kívül Ferenc József által gyakorolt uralkodói jogok eltérő köre, a kiegyezés mindössze olyan korlátozott számú közös ügy – főként diplomáciai és katonai – irányítására hozott létre intézményeket, melyeket a gyakorlatban a monarchia két „felére” vonatkozóan már az emlékezet homályába visszanyúló időktől fogva közösen irányítottak. Tudvalevőleg a nem magyar területek még csak külön elnevezést sem nyertek 1867-ben. A mindennapi szóhasználatban „Ausztria” elnevezéshez a pontosabb, egyúttal mégis megfoghatatlanabb „Lajtántúl” csatlakozott, mely elnevezés tudtommal egy csehországi ügyvéd, Ignaz Wildner von Maithstein korábbi találmánya.³

* A cikk angol nyelven az *Études Danubiennes*, vol. II. (1986) 18–39. oldalán jelent meg. Nagyon örülök, hogy magyarul megjelenhet, köszönöm Deák Ágnesnek, aki ezt lehetővé tette, és fordítómnak, aki igen nehéz szöveggel birkózott. Sajnos nincs módomban itt az 1986 óta megjelent irodalomra hivatkozni, de szabad legyen a következő idevágó cikkeimre utalni: 'The Habsburgs and the Hungarian Problem, 1790–1848', *Transactions of the Royal Historical Society*, 5th Ser. xxxix (1989), 41–62; Josephinism, "Austrianness", and the Revolution of 1848', in *Austrian Studies*, szerk. R. Robertson and E. Timms, ii (Edinburgh, 1991), 145–60; 'Austrian Identity in Hungarian Perspective: The Nineteenth Century', *uo.*, v (1994), 27–36; 'From Confederation to Compromise: The Austrian Experiment, 1849–1867', in *Proceedings of the British Academy*, lxxxvii (1995), 135–67; 'Széchenyi and Austria', in *History and Biography*, szerk. T. C. W. Blanning és D. Cannadine (Cambridge, 1996), 113–41.

Ezen tények tágabb összefüggéseit azonban a történészek szintén rendszeresen figyelmen kívül hagyják. Márpedig, ha alkotmányban rögzítve Ausztria nem létezett is, a gyakorlatban éppen eléggé valóságos volt. Ha látszólag nem is volt annyira egységes, mint amilyennek a kiegyezés egyik partnereként Magyarország tűnt, különböző részei mégis ugyanolyan mellérendeltségi viszonyban állottak Magyarországgal az új törvények bevezetése előtt, mint annak utána. Akkor hát az úgynevezett „osztrák–magyar” kiegyezés megszületésének körülményei valójában mit fednek fel az Ausztria és Magyarország közti viszony természetéről? Pontosabban, mi jellemezte ezt a viszonyt (vagyis inkább ezt a sokrétű viszonyrendszert) abban az időszakban, amikor a kiegyezés fokozatosan, jöllehet viharos körülmények között testet öltött az 1840-es és 1860-as évek között? Gyakorolt-e ez vajon valamilyen hatást a végeredményre? Milyen fényt vet ez azonkívül a mind akkor, mind pedig az utókor által oly nagyvonalúan felvázolt egyéb elméleti megoldások megvalósíthatóságára?⁴

Láthatóan kérdések széles skáláját körvonalazom, a tisztán politikai latolgatásoktól eljutva a megfoghatatlanabb érzelmi képzettársításokig. Konkrét politikai témák merülnek fel, úgymint a közös érdekek visszatükröződése képviselő-testületekben, a közigazgatásban, a gazdaságirányításban. Mindezek azonban beleolvadnak tapasztalat és konvenció diktálta képzetek és sztereotípiák körébe, melyek jóval kevésbé körülhatárolhatók. Márpedig minél nehezebb megragadni őket, annál könnyebben elsiklik felettük a történetírás.⁵ Magam itt nagyjából meg lehetőségek kézzelfogható politikai kérdésekre koncentrálok – ezekben, a politikai viszonyulásokban rejlik ugyanis az általam választott időszak különleges jelentősége. A század közepének eseményei révén szélsőséges álláspontok érvényesülése előtt is megnyílt a tér: az 1849-es teljes elszakadást az 1850-es évek szoros uniója váltotta fel, mindamellett ezek hatására az összes köztes lehetőség is tudatosan felértékelődött. Úgy gondolom azonban, hogy a politikai viszonyulások elválaszthatatlanok a mélyebb beidegződésektől, a tapasztalatból, illetve kulturális háttérből fakadó félig tudatos előfeltevésektől; így aztán, jöllehet nem feltételezem, hogy olvasóm cikkemből indítatva siet átfésülni (tegyük fel) a korszak emlékiratirodalmát, vagy bizonyoságot keresve áttanulmányozza feledésbe merült regények cselekményét, mégis remélem, egyetért velem abban, hogy ezen tényezőknek is megvan a maguk jelentősége, és hasznos lehet némi figyelmet szentelni rájuk.

Mindenekelőtt tekintsük át röviden a történelmi hátteret. Közép-Európában az osztrák-Habsburg területek három fő alkotórészét az 1526-os esztendő csupán perszónálunióban egyesítette, mely a már létező hagyományos, de igen korlátozott, szomszédságon alapuló kapcsolatokra épült rá. A következő évtizedekben azonban nem csupán a dinasztia első központosító törekvéseinek lehetünk tanúi; annak alattvalói között is formális, jöllehet rendszertelen kapcsolatok épültek ki oly formában, hogy a különböző diéták képviselői közös összejöveteleken vettek részt.⁶ Ezt eleinte támogatva a korona, mivel a kincstári jövedelmekkel kapcsolatos tárgyalások előmozdítását remélte tőlük. Később azonban a rendek magukhoz ragadták a kezdeményezést, és képviselőik abból a célból jöttek össze, hogy hasznot húzzanak az uralkodóházon belüli viszályból (1606–1609), vagy nyíltan szembeszálljanak az uralkodóval (1618–1620).

Ez katasztrofális eredménnyel járt, amennyiben a rendek a szuverenitásból való részesedést igényelték, és nem csupán a nemesi előjogokat védelmezték. Egyúttal igen fájó figyelmeztetést jelentett ez a korona számára. Ettől kezdve a Habsburgok következetesen elutasítónak bizonyultak hasonló „Generallandtage” ismétlésére irányuló bármiféle törekvést akárcsak fontolóra is venni, még akkor is, ha az a hatékonyság – és olykor talán a közbizalom – szempontjait figyelembe véve tanácsos lett volna, vagy ha a központi igazgatás számára esetleg előnnyel járt volna is (amint azt Schierl von Schi-

erendorff kifejtette egy tizennyolcadik század elején íródott memorandumban⁷. Mindenféleképpen negatív sikert könyvelhetett el az udvar: II. József népszerűtlen reformjai teljesen összehangolatlan ellenállásba ütköztek még olyan szinten is, az arisztokrácia körében és a katolikus egyházon belül, ahol a társadalmi és kulturális integráció bizonyos elemeinek meglétét leginkább feltételezhetnénk. II. József azonban azáltal, hogy drámaian felgyorsította a dinasztikus centralizációs törekvéseket, egyúttal a modern politikai ellenállás magvait is elhintette a monarchiában. Radikális röpiratszerzők és az irodalmi „alvilág” körében megfogant egy késő tizennyolcadik századi „osztrák–magyar” kapcsolatrendszer, mely a pusztá császárhűségeen túlmutatott.⁸ Ezeket a kapcsolatokat azután a háború és a reakció elfojtotta. Az 1790-es évektől a kölcsönös elszigetelődés és a megromlott kapcsolatok évtizedei következtek. A mélyen gyökerező idegenkedés a napóleoni Magyarországon mindentől, ami osztrák, nem csak a franciáknak, de még orosz utazóknak is feltűnt. Ausztriában viszont Magyarország vonakodása váltott ki rosszállást, ahogyan állítólag próbálta elkerülni, hogy a monarchia háborúiból és adósságából teljes mértékben kivegye a részét.⁹

Időszakunk elején tehát, bármilyen volt is az alkotmányjogi helyzet (valójában eléggé zavaros, hiszen Magyarország nem volt hajlandó tudomást venni az 1804-ben felvett osztrák császári címről, a Habsburgok pedig azt ennyiben hagyták), és bármennyire is élénken élt az alapvető hűség a közös uralkodó iránt, osztrákok és magyarok mégis úgy érzékelték, két, egészen külön politikai testületben élnek. A köztük lévő határ, melyet a kicsiny Lajta folyó inkább csak szimbolizált, mintsem valójában kijelölt, szilárd, hagyomány útján kialakult határvonal volt. Csak a határszéleken vitatták: Dalmáciában, mely a horvátokon kívül másoknak csak sokadrangú problémát jelentett, és Galíciában, melyre Magyarország változó erősséggel támasztott némileg irreális igényt. Az említett határ eléggé egyértelműen szétválasztotta a két oldalán élő népeket még olyan helyeken is, ahol létezett kismértékű etnikai átfedés.¹⁰ „Cisleithanien” és „Transleithanien” nehézkes kifejezések ugyan, amelyeket csak a század közepétől használtak, magyar megfelelőjük pedig a zavaros módon megfordított „Lajtáninnen” és „Lajtántúl”, mégis már valódi elkülönülést fejeztek ki. Hogy – például – egy cseh vagy lengyel nem érezte szükségyszerűen közelebb magához Bécset, mint valamely magyarországi helyet – már némileg más kérdés. A tizenkilencedik század elején mindenesetre egyformán idegennek érezhette mindkettőt. A régi múltra visszatekintő magyar államban azonban nem-magyarok éppúgy, mint magyarok elsődlegesen saját királyságuk iránt éreztek hűséget (ha nem is a magyar „birodalom” iránt, ahogyan azt néhányan a magyarok közül olykor már emlegették). Érzelmileg továbbra is kötődtek a latin „hungarus” történelemben gyökerező, de kihalás előtt álló megjelölésükhöz.¹¹

Az 1848 márciusát megelőző időszakban azután kiszélesedtek a kapcsolatok. Egyre több magyar vált az államirányítás titokzatos gépezetének részévé, és főként arisztokraták, akiket egyébként Ausztriához gyakran házassági kötelékek is fűztek, jutottak Bécshez kötő pozíciókhoz az államigazgatásban, a diplomáciai szolgálatban vagy a hadseregben. Közülük azok, akik ahhoz a teljes mértékben „császárhű” zárt kaszthoz csatlakoztak, amelynek lojalitása nem annyira egy adott területhez, mint inkább az udvarhoz kötődött, nem bírnak nagy jelentőséggel tanulmányom témája szempontjából. Példaként említhető egy-egy Zichy vagy Nádasdy alakja, akik a birodalom pénzügyi igazgatását vezették (jóllehet nem sok sikerrel), az Esterházy és Apponyi család több tagja pedig nagykövetként teljesített szolgálatot és a közjogi viták megpróbáltatásai közepette is betöltötték posztjukat. Emellett találunk magyarokat mindenekelőtt a hadsereg tisztii állományában is. Közülük is leghíresebb Benedek, a Poroszország elleni 1866-os háború parancsnoka, a legelfeledettebb pedig az uralkodói parancsra 1848 októberében Magyarországra 4 napra 70 évesen miniszterelnökké kine-

vezett Récsey Ádám. Récsey szerencsétlen sorsú közvetlen elődje, a teljhatalmú megbízott Lamberg generális, akit a pest-budai csőcselék egy héttel korábban meglincselt, szintén Magyarországon született, akárcsak Hentzi, aki a következő évben a Habsburgok számára az utolsó emberig védte a budai várat. Amint azonban azt a század közepének eseményei bizonyították, kevés arisztokrata vagy akár katonatiszt volt teljesen érzéketlen a nemzeti ügy iránt. Benedeknek például felajánlhatták 1848-ban a magyar honvédszervezet parancsnoki tisztét, és még az 1860-as években is nagy népszerűségnek örvendett; Lamberg pedig pontosan azért választották ki tisztségére, mert neve jól csengett honfitársai körében.¹²

A társadalom egyéb rétegeiből szintén egyre többen lépték át a határt. Az 1830-as évektől kezdve gőzhajók szeltek a Duna vizét, a vasútépítés beindulása is a forradalmat megelőző időszakhoz kötődik. Ennek hatását felbecsülni is nehéz egy olyan korban, amelyet az ébredő nemzeti öntudat jellemez. A megnövekedett utazási kedv gyakran a hazafias érzelmek megerősödéséhez vezetett, de egyúttal az együttműködés szellemének kialakulását is elősegítette, különösen a kereskedelmi ügyletek terén. Bizonyára így volt ez annak a Szegedről származó Kovács nevezetű kőművesnek az esetében is, aki Ausztriában és Németországban számos helyen megfordult mesterségét gyakorolva és diákként, miközben megfigyeléseiről gondos feljegyzéseket készített.¹³ Az értelmiségiekben szintén mindjobban felébredt az utazási kedv. Magyarok vegyes csoportja telepedett le Bécsben, például lutheránus hittudósok, köztük Jakob Glatz, azután a néprajztudós Jan Csaplovics vagy a nyelvtanító Márton József. Közülük is kiemelkedett a zsidó szatirikus hírlapíró Moritz Gottlieb Saphir, a magyarországi német-nyelvű újságírás pedig sokat köszönhetett néhány „lajtántúlinak”, mint például Heinrich Levitschniggnek, Moriz Mahlernek és Adolf Neustadtnak. Ez utóbbi prágai zsidó ember volt, az 1840-es években ő adta ki a nagy befolyással rendelkező „Pressburger Zeitung”-ot.¹⁴ Ezekhez az évtizedekhez köthető egyébként a lelkes pánszláv Jan Kollár által meghirdetett szláv „kölcsonosság” eszméjének kialakulása is, különösen pedig a cseh-szlovák kapcsolatok megerősödése, mely a csehszlovák nyelvi és kulturális identitás egy ideig nagy erővel ható eszméjéből táplálkozott, illetve a szerény mértékben kialakult személyes kontaktusokból (Hurban csehországi utazásáról írott romantikus pátozzsal átitatott beszámolója hűen tükrözi a kialakult hangulatot). Kisebbségi mértékben ugyan, de a határ két oldalán élő délszláv népek között is megtörtént a kapcsolatfelvétel, amely főleg Kopitar és Vuk Karadžić személye körül alakult körből indult ki.¹⁵

Hozzávetőleg az 1840-es év a nyílt politikai ellenállás erősödésének a kezdete, mely itthon a magyar diéta által vezetett rendi újjáéledéshez köthető, külföldön pedig a cenzúrát megkerülő politikai röpiratok tömkelegéhez.¹⁶ Látszólag egyik mozgalom sem kereste az együttműködést a másikkal. Bármennyire nagy is volt Metternich félelme az ellenségek közötti szolidaritás kialakulásától¹⁷, az alsó-ausztriai vezetők nagyrészt tájékozatlanok maradtak a Lajta másik oldalán végbement változások felől. A magyar liberális alkotmányos törekvések által gyakorolt halovány befolyást mindenesetre nagyjából ellensúlyozták azok a nemzeti csatározásba beavatkozó kezdeti osztrák lépések, melyek célpontja mindenekelőtt a szlovákokkal szembeni magyar bánásmód volt (ahogyan az például a Thun-Pulsky levelezésben olvasható). Még a Franz Schuselkához hasonló, elszánt német liberálisok is időnként nagyon lebecsülően nyilatkoztak a magyarok politikai törekvéseiről.¹⁸ Mindeközben a magyar vezetők figyelmét hazai problémák kötötték le. Még egy olyan következetesen liberális gondolkodó, mint Eötvös sem igen vetett fel tágabb „osztrák-magyar” alkotmányos kérdéseket 1848 előtt, sőt az egyedüli ezt nyíltan szóba hozó közéleti személyiségek Wesselényi Miklós és a

dinasztia tagja, József főherceg voltak. A Védegylet mozgalom pedig világosan példázta, meddig fokozódott az elidegenülés.¹⁹

Van azonban az éremnek másik oldala is, bármily kevés szó esett is eddig róla. A Zichy családból származó felesége és honfűsítése ellenére Magyarországgal szemben alapvetően ellenséges érzületű Metternich²⁰ ugyanis nem az egyetlen, aki osztrák részről a magyar eseményeket figyelemmel kísérte. Megemlíthető például egy kiemelkedő nemesi reformer, Georg Wilhelm von Walterskirchen, akinek birtokai a Lajta mindkét oldalára kiterjedtek, és aki mindkét országban szorgalmazta a mezőgazdaság fejlesztésének ügyét. Andrian báró, a népszerű „Österreich und dessen Zukunft” című vádirat szerzője úgyszintén említést tett a magyarországi törekvések pozitív oldalairól, akár csak a maga óvatos módjában a sokat gáncsolt, elkínzott vezető hivatalnok, Pillersdorf.²¹ A Habsburg birodalomban élő polgárok által írott külföldi röpiratok többsége ugyanazokból a német nyomdákban került az utcára (Hoffmann és Campe, Wigand stb. nyomdái Lipcsében és Hamburgban), és aligha lehettek teljesen függetlenek egymástól. A csavaros észjárású Gross-Hoffinger műveiben éppolyan intelligens módon taglalja az ausztriai, mint a magyarországi viszonyokat. Ignaz Wildner pedig (akiről az előzőekben már szó esett) szakavatott ismeretekkel rendelkezett a Lajta mindkét felén uralkodó állapotokról; vagy ki tudja például, hogy a sehova sem sorolható Schönholz, aki figyelemre méltó regényes művet írt a biedermeier Bécsről, mely felerészben tényeken alapszik, valóban eltöltött-e „tíz évet Magyarországon”, ahogyan azt egy másik könyvében állítja?²²

Ami a magyarokat illeti, nemzeti önelégültségüket gyakorta ellensúlyozta a Habsburg főváros kozmopolita vonzereje iránt érzett fogékonyságuk. Így például Széchenyit, a nagy újtót is elbűvölte Bécs kifinomultsága, akárcsak Eötvöst és Pulszkyt, ez utóbbi egyébként 1845-ben ott ismerkedett meg feleségével.²³ A védegyletmozgalom maga is bizonyította az elkülönülés korlátait, hiszen létrehozásának nem csak hogy mozgatórugója a Lajtán túl elért gazdasági növekedés láttán érzett irigység volt, de látványos kudarcba is fulladt. Olyannyira így volt ez, hogy szorgalmazója, maga az agitáló Kossuth is hamarosan tárgyalásokat kezdeményezett osztrák képviselőkkel (nem kizárólag az uralkodóval) a belső vámtételek módosításáról.²⁴ Mindezen kötődés azonban még nagyon kezdetleges fázisban volt, ami tükrözte a magyar értelmiség saját szellemi hovatartozását illető bizonytalanságát. A fellendült hazafias öntudat kezdeti foka még megfért a „hungarus” jellegű vagy akár a régi osztrák lojalitással is, például azok esetében, akiknek ifjúként anyanyelve a német volt (mint például Széchenyi, Eötvös, Pulszky és még sokan mások), vagy a lajtántúli németeknél, a sváboknál, akiknek a monarchia kulturális életében betöltött kelet és nyugat közötti közvetítő szerepe mára nagyrészt feledésbe merült. Hogy a híresebbek közül néhányat megemlítsünk, ott van például Lenau, származását tekintve bánáti, aki különösen Bécsben szerzett hírnevet magának, vagy Pyrker, a német költő, egyúttal a magyar kultúra pártfogója, aki osztrák apátból lépett elő velencei pátriárkává, majd azt követően magyar érsekké. Hummel szülővárosából, Pozsonyból majd az Esterházy családnál végzett szolgálat után költözött nyugatra, Liszt pedig európai körútjairól tért meg keletre, hogy ott honfitársai ünneplésében részesüljön.²⁵

A gyűlölt autokrata rezsim ellenében kialakulóban lévő egyfajta „osztrák–magyar” szolidaritás azután drámai formában nyert kifejezést az 1848-as forradalom kitörésével. Kossuth március 3-i gyűjtő erejű beszéde váratlanul az egész birodalomra kiterjedő alkotmányosság kérdését felvetette. „Felséged birodalmi kormánya, lévén nem alkotmányos irányú, úgy összhangzásban nem lehet a mi kormányunk önállásával, mint alkotmányos életünkkel. Ez a jelen körülmények között biztos vesz okozója. A nap számos lényegi kérdése körül csakis az örökös tartományokkai [azaz Lajtántúllal

való] érdektalálkozás kiegyenlítésének szüksége forog fenn, mire önálló nemzeti jogaink és érdekeink megóvása mellett örömet nyújtunk segédkezett.”²⁶ Vajon Kossuth két párhuzamos alkotmányra gondolt vagy két összekapcsolódóra? Beszédének, melyet Pulszky fordított le, mindenesetre azonnali, az eseményeket döntő módon befolyásoló hatása volt Bécsben. Március 13-án népfelkelés döntötte meg a metternich-i rendszert. A tömeg első szónoka, Adolf Fischhof egy óbudai zsidó volt. Egy hónappal később tanácsnokokból és rendi képviselőkkel álló delegáció utazott Pest-Budára a „felszabadított” városból és Alsó-Ausztriából, hogy ott a barátság gesztusaként egy történelmi trófeát átnyújtsanak. A küldöttséget Dercsényi udvari tanácsos vezette, Magyarország legkitűnőbb írói egyikének unokafivére, a Habsburg-kincstár vezető tisztviselője, egyúttal pedig egy szabadalmazott erkölcsi-oktatási rendszer szerzője, mely akkortájt nagyon divatban volt.²⁷ Az egyébként igen csípős hangú radikális bécsi sajtóban Magyarországgal kapcsolatban a baráti hangvételű megnyilvánulások domináltak. Meglehetősen sok újságíró származott egyébként a Lajta másik oldaláról (Buchheim, Freud, Silberstein, Tuvora, Ungar). Eközben Pest-Budán az egységes nemzeti kormány Batthyány Lajos vezetésével osztrákbárát politikusokat tömörített. Batthyány tökéletesen hű volt mind a Habsburgokhoz, mind pedig Ciszlajtániához. (Valóban ő volt az, aki, mint Pulszky sugallja, Kossuth március 3-i beszédét ihlette?)²⁸

Mindez azonban aligha volt több mézesheteknél. Az áprilisi törvények többekévé autonóm magyar államot hoztak létre, mely láthatóan nem szívesen vállalta a régi Ausztria adósságait és katonai kötelezettségeit, ezzel nyilvánvalóan nem túl nagy népszerűsége téve szert a monarchia nyugati felében. A magyarok pedig mély gyanakvással szemlélték a Bécsben megalakult, az előzőtől nem sokban különböző, inkább neojozefinista, mint liberális kormányzatot, melynek tagjai viszont, visszatekintve mindenképpen, legalábbis felesleges tehernek érezték a magyar politikusokat. Pillersdorf emlékirataiban úgy ábrázolja magát, mint akit „fanatikus magyar agitátorok hada üldöz”, Ficquelmont pedig sok egyéb mellett fenyegetőzéssel és képmutatással vádolja őket. Május 1-jére az alsó-ausztriai rendek hivatalos tiltakozást nyújtottak be Magyarországra és a magyarokvezette Erdély tervezett egyesítése ellen.²⁹ Azután a horvát mozgalom és a szláv kongresszus formájában felbukkantak az első jelei egy olyan kampánynak, mely Lajtán innen és Lajtán túl az eddigitől teljesen különböző, az ausztroszlavizmus elképzeléseinek megfelelő kapcsolat kiépítését célozta, jöllehet (akárcsak 1848 előtt) nem szabad eltúloznunk az összefogás mértékét – kivéve, ahol a dinasztia ösztönzései azt megerősítették.

Valójában azonban 1848 nyarán az osztrák–magyar viszony milyensége nem annyira Bécsben vagy Pest-Budán, hanem sokkal inkább Frankfurtban dőlt el. Végülis a Német-római Birodalom, következésképpen a német „Bund” által kijelölt határvonal volt a Magyarországot Lajtántúl elválasztó határok legréggebbike. A magyarok Európa német nyelvű részének radikális átalakulását várva küldötteket delegáltak a frankfurti parlamentbe.³⁰ Ez önmagában nem jelentett újdonságot, hiszen rendelkeztek protestáns hagyományokkal, másrészt porosz támogatást és más – közvetlenül a Reich-től és a Bundtól kiinduló – német befolyást több ízben igényeltek. A német liberálisok a magyarországi állapotok stabilizálódását várva azt különálló államként szándékoztak kezelni, mely reményeik szerint partnert jelenthet a Lajtán túl az új, egyesült Németország számára, és azzal laza szövetségben állhat. Windischgrätz és Radetzky győzelmei, illetve a nemzeti felkelések hatására azonban mindkét oldalon megerősödtek azok a nézetek, melyek a Duna mentén élő népek közös sorsát hangsúlyozták.

Az osztrák–magyar kapcsolatokra vonatkozó nézeteket osztrák részről egy nagyjelentőségű esemény fényében vizsgálva szeretném ezúttal elemezni: ez pedig a cislajtán Reichstagban szeptember 19-én lefolytatott vita.³¹ A magyar kormány a való-

ságosnál erőteljesebbnek tűnő horvát inváziótól szorongatva és a császár és miniszterei által magára hagyva kétségbeesett helyzetbe került, s az osztrák nép képviselőihez fordult követség útján. Az ötlet Kossuthé volt ugyan, a küldöttség azonban olyan, különböző felfogású politikusokból állott, mint Eötvös, Wesselényi, Deák vagy Szemere. Tömören fogalmazott kérélmük a meghallgatásra teljesen váratlanul tíz órán át tartó heves vitát robbantott ki (közben félórás szünetet kellett beiktatni a rend felbomlása miatt). Fogadja-e vajon a ház saját szabályait felrúgva „az Ausztria másik felében élő testvéreinek” delegációját, akik ugyan nem tartoznak helyi testülethez, de valamely külföldi hatalom követeként sem számítanak. A magyarok nem „idegenek” (Fremdlinge), mutatott rá Goldmark (aki barátjához, Fischhofhoz hasonlóan magyarországi származású) a kérelmet támogató beszédében. Az „összbirodalmi” kérdések eldöntése az érintett népek joga (érvelt a kiváló szónok Löhner, ugyancsak a kérelmet támogatólag), azonkívül Jellačić hadserege dinasztikus sereg, Magyarország pedig nem „külföld”, nem számít „Ausland”-nak. Az ellenzők, élükön a csehekkel, éppen ezt az érvet igyekeztek cáfolni. Magyarország – állításuk szerint – igenis „Ausland” helyzetbe hozta önmagát, hiszen a magyarok elszakították az összekötő kapcsolatokat, és Németországhoz folyamodtak segítségért. A háború büntetésként is felfogható, amiért elnyomták nemzetiségeiket. Másrészt viszont Schuselka szerint (aki, mint tudjuk, nem éppen magyarbarát) bármi írható is a magyarok számlájára, az ügy mégiscsak a „Volkspolitik” kategóriájába tartozik, és mint ilyen, meghallgatást igényel. Egyáltalán valóban megfelel-e a jelenlegi követség a képviseleti elvnek? Ha nem, a magyar vezetésű kormányon kívül bizonyára más pártok is küldtek volna delegációt. Csakhogy a horvátok, így az érvelés cáfolata, ezt már megtették, mégsem jártak sikerrel. Másrészt viszont a magyarok nem fogadtak-e korábban tárt karokkal (amint láthattuk) egy Ausztriából érkező küldöttséget? Csorbitja-e azzal a Reichstag az osztrák kormány jogait, ha fogadja őket? Pillersdorf és Wessenberg miniszterek és különösen Bach hangsúlyozta, mekkora veszélyt jelent ez a „Gesamtmonarchie” számára. Csakhogy (vágott vissza Löhner), ha a hadsereg közös, közös parlament kell, hogy felügyelje azt. Van-e a magyaroknak felhatalmazásuk a tárgyalásra? Valóban csatlakozni akarnak-e a birodalmi gyűléshez, mely esetben szavazataik döntőek lehetnének? Milyen eredménnyel járhat egyáltalán a vita? Másrésztől viszont mi szól meghallgatásuk ellen?

„Világsszellem” és „korszellem” fogalma bőven szerepelt a vita folyamán mindkét oldal érvelésében, és nem alakultak ki egyértelmű szavazótáborok, mintha például szlávok állottak volna szemben németekkel vagy magyarbarátok magyarellenesekkel. A legnagyobb hatást kiváltó beszédek egyikét egy olyan német intézte a házhoz, aki jól ismerte Magyarországot, viszont az ottani kormány jó szándékait erősen kétségbe vonta. Végül is a meghallgatási indítványt 186:108 arányban elutasították, és a magyarok számára egyetlen lehetőségként az maradt, hogy amennyiben úgy döntenek, írásos beadványt intézzenek a ház elnökéhez (ahogyan azt Frankfurtban tettek). A vita lebilincselő és összetett volt, ironikus mozzanatokkal teli, a birodalmi gyűlés történetének egyik kiemelkedő eseménye. A gyűlékezeten többséget alkotó szlávok elszalasztották az alkalmat, hogy ítélezzenek Magyarországot felett, ezáltal viszont egy olyan kormányt támogattak, amelynek nem voltak szláv képviselői. Az ő szónokaik intézték a házhoz a legindulatosabb beszédeket, viszont ők voltak azok is, akik végsőkéig ragaszkodtak a házszabályok betartásához. A vita lefolyása mindenekelőtt azt példázta, micsoda bizonytalanságok és abszurditások jellemzik az osztrák–magyar viszonyt egy olyan helyzetben, amelyben a dinasztia hatalmi tényezőként majdhogynem semmilyen szerepet nem játszik – egyedül a cseh Rieger használta fel érvelésében a Habsburgok iránti hűséget.

Az 1848-as szeptemberi események azonban, ahogy az uralkodóhoz, illetve a parlamenthez forduló magyarországi küldöttségek mozgalmas, de sikertelen próbálko-

zásai egybeestek a „császári” sereg közeledésével, felélesztették a bécsi nép magyarok iránti lelkesedését, amely az októberi napokban tetőzött. Ekkor a felháborodás, melyet az váltott ki, hogy Magyarország ellen csapatokat vezényeltek, a fővárosban kitört felkeléshez vezetett. Válaszként Magyarország – vagy legalábbis a magyar baloldal – határozottan Bécs támogatása mellett döntött. Pulszky mellett mások is lázasan keresték a közös fellépés lehetőségét.³² Csakhogy továbbra is bizonytalanságot okozott a jogszerűség kérdése, és mire a magyar sereg megérkezett, a forradalom sikerességének egyébként is kevéske esélye is szertefoszlott. A radikálisok nézetei amúgy is rendkívül különböztek voltak. Érdekes például az, ahogyan Fenner von Fenneberg, aki a felkelés parancsnokhelyettese és egyúttal legharciasabb egyénisége volt, a reformpárti magyar hatóságokkal való együttműködést sürgette, miközben hevesen bírálta a magyarok nemzetiségekkel szembeni bánásmódját.³³

Csakhogy ekkorra Bécs természetesen már nem azonos Ausztriával. A birodalmi gyűlés tagjainak nagyobb része, akik valószínűleg a többség véleményét képviselték, Kremsierbe költözött. A kremsieri képviselők lényegében tartották magukat „szeptember 19-i” álláspontjukhoz, miszerint hatáskörük csupán Cislajtániára terjed ki (ezért nem ide tartozik figyelemreméltó viták tárgyalása). Ennek ellenére indítványai nyitottak voltak, megfogalmazásuk az esetleges jövőbeni Magyarországra való alkalmazhatóságra is lehetőséget hagyott.³⁴ Végülis a Habsburg „force majeure” megfosztotta őket befolyásuktól. 1849 márciusának elején, ironikus módon épp egy évvel Kossuth beszéde és nagyjából hat hónappal a nagy vita után, felülről új alkotmányt bocsájtottak ki, amely mindkettő belső ellentmondásait feltárta. Adott volt a monarchia történetének első „közös” alkotmánya, amely, amint azt az események hamarosan bebizonyították, arra rendeltetett, hogy bevezesse a monarchia történetének első teljesen alkotmányellenes időszakát. Az abban foglaltakat soha nem alkalmazták a gyakorlatban, felhasználták viszont arra, hogy segítségével egyrészt feloszlassák a birodalmi gyűlést, másrészt pedig eltöröljék Magyarország tradicionális jogait is. A folyamat hátterében mintegy szürke eminenciásként a velejéig bürokrata beállítottságú és teljesen magyarellenés Alexander Bach állott, aki Magyarországhoz s annak minden lakójához legalább olyan ellenségesen viszonyult, mint annak idején Metternich. Bach tekervényes érvelésmódjával először egy szeptember 19-én elhangzott kormányzati memorandumban találkozunk. Ebben első lépésként azt állítja, hogy „Ausztriának” beleszólási jogot kell biztosítani Magyarországon monarchián belüli pozíciójának bármiféle módosítása esetén, így az áprilisi törvények érvénytelenek (nyilvánvalóan azt kísérli meg ezzel, hogy Kossuthot saját fegyverével tegye ártalmatlanná, jóllehet Ausztria alatt Bach természetesen csak a császári minisztereket értette). Innen kiindulva később addig az állításig jut, legalábbis bizalmas körökben, hogy a márciusi alkotmány csupán szükséges átmeneti eszköz volt arra, hogy Magyarországot a monarchiához kösse.³⁵

Igy tehát Magyarország mégsem bizonyult „Ausland”-nak, mint ahogyan az osztrák birodalmi gyűlés sem szuverén testületnek. A német liberálisokat ugyan elcsendesítette egy időre (amennyiben rendőrségi akciók nem némították el őket teljesen) az a bizonytalan remény, hogy az új összbirodalmi berendezkedésben ők is számottevő szerephez juthatnak, és a Kossuth által képviselt szeparatizmus gyűlölete, amikor a frankfurti parlament is a kremsieri sorsára jutott. Ekkor viszont Csehországban alakult ki valamelyes együttérzés (amely már igen sok lengyelben megvolt) a magyar szándékok iránt.³⁶ Mindeközben 1849-ben a magyar „békepárt” sokakat egy táborba gyűjtött azok közül, akik ilyen vagy olyan megfontolásból támogatták az Ausztriával való együttműködést. Volt közöttük arisztokratáktól kezdve tekintélyes sváb polgárokon keresztül a Kovátshoz hasonló iparosokig mindenféle rendű-rangú személy. Reményeiket elsőként Kossuth hiúsította meg kisnemesi, protestáns Ausztria-ellenességével, amely most minden lehetőséget megragadva elérhette áprilisban a Habsburgok trón-

fosztását. Azután pedig az erőszakos császári megtorlás döntötte romba várakozásait, az aradi mártírok és sok más ember halála, ami az elkövetkező évtizedben, illetve az után hatásos szimbólummá vált.³⁷

Az 1850-es évekkel a jelen tanulmányban nem szándékozom részletesen foglalkozni. A hivatalos politika az osztrák-magyar „egyenlősítés” keretében lázas tevékenységbe fogott, eltörölték a belső vámhatárt, akárcsak a magyar közigazgatási különállás legtöbb elemét. Ezzel szemben kevés valódi érintkezési pontot teremtettek, és azok hatása is nagyrészt eltávolító volt,³⁸ a népek nem kerültek közelebb egymáshoz. Még ha öröklődhetek volna is közöttük némi együttérzés abból fakadóan, hogy a hivatalos politika mindannyiukat mint népeket leértékelt (akár történelmi, akár nemzeti szempontból), a hatóságok azon igyekezetükkel, hogy minél szorosabbra vonják a köztük lévő kötelékeket, csak még jobban szétzilálták az idők próbáját már kiállt korábbi kapcsolatok is. Ezt legjobban talán Széchenyi István tragikus sorsa példázza. Széchenyi egész pályafutására feszültséggel terhes belső vívódás nyomja rá bélyegét, mely abból eredt, hogy ifjúként a kozmopolita, aulikus nagyvilági osztrák közeghez szokott lényé éles ellentétben állott arra irányuló kétségbeesett igyekezetével, hogy egyúttal hazafias kötelességeinek is eleget tegyen (ami felé nem társadalmi vagy politikai ambíciók, hanem belső meggyőződés hajtotta). Ebből fakadóan mindig is „császárhú”-nek számított, aki egyúttal mégis keserűen és metsző gúnnyal viszonyul az egymást követő császári kormányzatokhoz. A vizályt szító forradalom okozta rémülete következtében, mely forradalomért nagymértékben felelősnek érezte saját kezdeményező szerepét – elméje hosszabb-rövidebb időszakokra elborult, majd kitisztult eléggé ahhoz, hogy Bécsben levő menedékhelyéről lesújtó megvetéssel szemlélje, hogyan próbálja ugyanaz a Bécs civilizálni Magyarországot az 1850-es években. Utolsó műve, a „Blick auf den anonymen Rückblick”, melyet 1859-ben Londonban adtak ki névtelenül, az egyik legsejtőbb hangvételű és legkritikusabb politikai eszmefuttatás, melyet valaha papírra vetettek. Ebben egy európai „grand seigneur” felsőbbbségével és szellemességével számol le Ausztria és különösen Bach kultúraterjesztő igényével. Valóban leszámol velük, mégpedig dermesztő lelki nyugtalansággal, amelyre ezzel külön is felhívja figyelmünket (s csodálom, hogy a történészek általában nem figyeltek rá), hogy a mű elejére előszót szerkeszt, melyben a könyv szerzőjét mint haldokló magyar emigránst mutatja be, annak szerkesztőjét pedig olyan németként, kinek célja a traktátus kiadásával annak bemutatása, mennyire népszerűtlenné „tettük magunkat mi, németek” a világban.³⁹ Nyilvánvaló, hogy a két személy Széchenyi személyiségének két kivetülése. Egy éven belül azután önkezeivel vetett véget életének.

Széchenyi vigyázatlanul szókimondónak és túlzottan pesszimistának bizonyult. Az 1850-es évek végére a centralizált abszolutizmus hitelét vesztette, akárcsak – ezzel szinte azonos mértékben – a nyílt szeparatizmus. A Kossuthot követő „kurucok” képtelenek lévén ellenállást szervezni, Magyarország „labancai”, az ókonzervatívok kezdték párbeszédet végül is magukhoz hasonlóan feudális és föderalista beállítottságú osztrák politikusokkal. Közös programjuk hagyományos és restaurációs célokat tűzött ki, 1848-cal ellentétben, amikor az együttműködés foka valójában a radikalizmus mértéke szerint emelkedett. Az ókonzervatívok aligha voltak kevésbé mélyről fakadóan hazafias érzelműek ellenlábaiknál, szimpátiájukat tekintve viszont minden bizonnyal régre nyúlóan osztrákbarátok. Legtöbbjük jól ismerte Ausztriát, közülük egyesek hosszú ideig ott éltek. Szécsen például Lamberg veje volt Széchenyi (aki bizonyos mértékig osztozott a régi konzervatívok nézeteiben), egyik unokafivére pedig egyenesen Ferenc József hírhedt szárnysegédjének, Grünné-nek a leányát vette feleségül. Néhányan az osztrák államigazgatásban futottak be karriert anélkül azonban, hogy a nemzeti ügy iránti elkötelezettségüket teljesen feladták volna. Forgách Antal személye jó példa erre. Hazájában nem volt hajlandó a Bach-rezsim szolgálatába állni, s Csehor-

szág kormányzója lett – 1861-ben cseh nyelven nyitotta meg az ottani diétát, majd pedig kancellárként tért vissza Magyarországra.⁴⁰

A ókonzervatívok alap gondolata a hajdani alkotmány visszaállítása volt, de ők is, a negyvennyolcasokhoz hasonlóan, szükségesnek látták az osztrákokkal való együttműködést. Mivel nem bíztak a népképviselői gyűlésekben, sem a miniszteriális intézkedésekben vagy a központi irányításban, egy közös önkormányzati rendszer megvalósításának lehetőségét keresték. Kidolgoztak egy tervezetet, mely egyébként bizonyos mértékig annak a hamvába holt 1850-es évekbeli kísérletnek volt a logikai megfordítása, hogy Magyarországot az osztrák koronatarományok képére formálják. Ők ugyanis a magyar megyerendszert akarták meghonosítani a másik oldalon. Ezt legpontosabban és legalaposabban talán az az 1860-as év közepéről származó, a császárhoz írott titkos memorandum fejtí ki, melynek címe: „Verfassung Österreichs auf ungarischer Grundlage mit Rücksicht auf den status quo”.⁴¹ A memorandum érvelése szerint Magyarország politikai intézményei a birodalomban a legrégebbinek számítanak (jóllehet érdekes tény, hogy úgy tartják, végső soron forrásuk az „ősregi német Gaualkotmány”), azokat törvényesség és a hozzájuk való érzelmi kötődés egyaránt hitelessé teszi. Amennyiben a dinasztia támogatná, azok az alkotmányos korszak követelményeinek eleget tennének, mintát jelentenének Itália és Németország számára, egy Angliával való szövetséget előmozdítanának, sőt még a nemzetiségi kérdés is megoldhatóvá válna azáltal, hogy tartományi szintre szorítanák le a problémát. Ezután a megyékre osztás tervezete következik (melyekben a vezető szerepet természetesen a helyi előkelőségek játszanák). A megyék választanának a tartománygyűlésekbe, melyek viszont megbízott képviselőket küldenének egy birodalmi gyűlésbe – a rendszert fokozatosan vezetnék be a monarchia egész területén.

Az ókonzervatívok és osztrák barátai által kidolgozott program korlátozott formában hivatalosan az 1860-as Októberi Diplomában került bevezetésre. A dolog látványos kudarcba fulladt (úgy gondolom, nem szükséges a fogadtatás körülményeit részleteznem). Az arisztokrata „oktobristák” tragédiája az volt, hogy néhány megegyezést kereső, a régi osztrák hagyományok felélesztésére irányuló, egyébként értékes kezdeményezésükre óhatatlanul rányomták a bélyegüket a kiváltságok védelmével, illetve az önkényes hatalommal kapcsolatos asszociációk, aminek következtében azok végleg hitelüket veszítették.⁴² Egyébként az ókonzervatív eszmék nagymértékben meghallgatásra találtak a magyar katolikus egyház legfelső régióiban, amelyet az 1855-ös birodalmi konkordátum elidegenített ugyan, de egyúttal kompromittált és mindenképpen meglepően kismértékben bizonyult Ausztriához való kapocsnak (akárcsak annak idején mutatis mutandis, az 1780-as években).⁴³ A magyar vélemények többsége dühödten és érzelmeiktől átfűtve ellenezte ezt a feltételezett osztrák–magyar azonosságtudatra építő tervezetet. Ami a Lajtán túli fogadtatást illeti, a Diploma és annak óhatatlan mellékzöngéi itt úgyszintén megújult ellenszenvet váltottak ki a német középosztályban a nemesek által uralt, magyarosító, az adózás alól magát kihúzó Magyarország ellen.

A Diploma elvetése, melyet előzőleg csehországi és galíciai földbirtokosokkal is egyeztettek, egy szlávokkal kötendő megállapodás lehetőségét is meghiúsította. Volt ugyan némi, igaz, kevéske remény létrejöttére a lelki beállítottság alapján, nem pedig az ausztrószlávizmus eszméjére alapozva, mely 1860 körül már gyöngye érvként hatott. A magyarországi szlávok nem annyira egy Lajtán túlról hozott politikai kezdeményezésben reménykedtek, mint inkább hazai garanciákra törekedtek. A határ két oldalát összekötő szláv kapcsolatok egyébként is gyengültek, különösen attól kezdve, hogy a szlovákok elindultak a csehek ellenében az önálló kulturális fejlődés irányába (a Matica Slovenska elnevezésű fiatal kulturális szervezetnek mindössze tizenkét egyéni támogatója volt Cseh- és Morvaországban).⁴⁴ Magyarország mint önálló egység megítélése került most előtérbe. A csehek alighanem kevésbé voltak magyarellenesei az 1860-as

évek elején, mint bármikor azt megelőzően, illetve azután, vagy legalábbis 1620-tól kezdve – eltekintve attól az 1782-t követő rövid időszaktól, amikor Magyarország lelkeseket küldött, illetve képzést biztosított a csehországi református egyház számára annak újjászervezésekor.⁴⁵ Az 1861-ik évi Reichsratban, amikor a félliberális császári kormányzat arra szólította fel a képviselőket, hogy támogassák Magyarország elleni kemény fellépését, a szlávok tartózkodtak a szavazástól (mely esetben semlegességük szabályzatilag az 1848. szeptember 19-i ülésen való állásfoglalásuk megismétlése), azt remélve, hogy ott vagy máshol összefogás jöhet létre köztük, illetve a magyar képviselők között a német centralista törekvések visszaszorítása érdekében. Az 1863-as csehországi országgyűlésen Rieger volt a Magyarországgal való kiegyezést keresők vezérszónoka, és ugyanez az országgyűlés később üdvözölte Belcredi kezdeményezéseit, melyeket a magyarok kiengesztelése irányába tett. A csehek még saját óvatos, tapogatózó lépéseket is tettek Pest-Buda irányába.⁴⁶ Szónokaik 1867 előtt és után egyaránt szívesen utaltak beszédekben a magyar párhuzamra, az autonómiára irányuló magyar követelést a csehországi történelemből vett halvány azonosságoknak feleltetve meg. Az 1869-ik évi hivatalos politikai nyilatkozatuk pedig azt állítja (ami való igaz volt), hogy a kiegyezéssel Magyarország tulajdonképpen ugyanolyan mértékben a monarchia része maradt, mint amennyire azt megelőzően volt – ez tehát mintául szolgálhatna Csehország felélesztésére, megőrizve a monarchiához való hűséget. Egyúttal minden olyan törekvést visszautasít, mely a nemzeti egyenlőség biztosításának érdekében beavatkozást kíván Magyarországra ügyeibe.⁴⁷

Az említett jelenségek nagy része felületesnek tűnik, túlságosan is nyilvánvalók a bennük rejlő politikai indítékok. Ráadásul ezek a kezdeményezések nem találtak viszonzásra a magyarság körében. Andrassy 1866-ban (jóval 1871-es híres kirohanása előtt) készséggel vállalkozott arra, hogy a csehellenességet történelmi érvekkel támassza alá: nincs értelme azzal próbálkozni, hogy az 1620-ban kialakult döntést semmissé tegyünk, mert ezáltal csak annyit érnénk el, hogy a jövőben szükségessé válna annak megismétlése.⁴⁸ Volt azonban legalább egy vezető személyiség, aki számára a cseh-magyar viszonyhoz mélyebb érzelmi kötődések fűződtek. František Palacký, a cseh nemzeti értékek elismert őrzője ifjúként több évet Magyarországon töltött, sőt tulajdonképpen tanulmányainak nagy részét ott végezte, miközben meghitt barátokra tett szert a nemesség sorából. A „fogadott hungarus” érzései Prágába való letelepülésükor sem foszlottak semmivé, sokkal inkább fokozatosan átalakultak hosszú politikai pályafutása során. A Frankfurti Levél ennek egyik állomása (mely talán öntudatlanul is a Csehországot a német Reich-hoz fűző hagyományos kapcsolatot nagymértékben olyan fogalmakkal írja le, ahogyan a magyar ellenzék jellemezte Magyarország Ausztriához fűződő viszonyát), majd eljut Palacký az 1860-as évek növekvő keserűségéig. Abban a beszédében, mely a birodalmi tanácsban 1861-ben lefolytatott vita során hangzott el, Magyarország vezetőit úgy írja le, mint akik tévúton járnak ugyan, de hazafias érzelműek, a császári kormányzatot pedig bírálja a „magyar nemzet irányában tanúsított rosszindulatú, barátságtalan viszonyulása” miatt. 1865-ben írott híres cikkeiben, az „Idea státu Rakouského”-ban viszont a magyaroknak szánt üzenete már nyíltan fenyegető: felszólítja őket, hogy ne feledkezzenek el Csehország tizenhat-tizenhetedik században Magyarorszáért hozott áldozatairól, és emlékezteti őket saját, etnikai toleranciát magukban foglaló hagyományaikra. Palacký kikelt a „renegát szlovák”, Kossuth ellen és gyűlölettel tekintett a lassan testet öltő dualizmusra. A régi magyar alkotmány erejéit azonban továbbra is tiszteletben tartotta és alkalmasnak ítélte arra, hogy esetleg mintaként szolgáljon a monarchia egészének átalakításához.⁴⁹

Az 1860-as évek legmarkánsabb politikai hangadói mindazonáltal a magyar és osztrák liberálisok voltak. Magyar oldalon ez leginkább Deák Ferenc személyét jelentette. Deák ragaszkodott a negyvennyolcas programhoz, amelyhez a lajtántúli alkotmá-

nyos garanciák követelésének újbóli megfogalmazását is csatolta. 1861-es második felirati beszédében éles hangon teszi fel a kérdést: hogyan lehetséges az, hogy – ha a magyar alkotmány lázadás miatt veszítette is érvényét – Ausztriát szintén megfosztották sajátjától, pedig az erősen centralista, nem pedig szeparatista törekvéseket fogalmazott meg.⁵⁰ Együttal hangsúlyozta az együttműködés, de nem a beavatkozás szükségességét, mely független és szabad országok között létrejött szövetségen kell, hogy alapuljon anélkül, hogy bármiféle alkotmányos unió jönné létre a két fél között, csak esetenkénti (von Fall zu Fall) érintkezésről lehet szó. Az alkalmankénti konzultációknak ez a nevezetes ötlete mindenekelőtt arra szolgált, hogy elméleti kritériumoknak eleget tegyen, hasonlóan a kartéziánus dualizmus Malebranche-féle okkazonalista változatához. A gyakorlatban azonban Deák hamarosan belátta az állandóan működő szervezetek létrehozásának szükségességét. Az 1865-ös hűsvéti cikk megjelenésének idejére pontosította az Ausztriával létrehozandó kapcsolatra vonatkozó elképzeléseit. E szerint a Lajtántúl csakis mint egységes egész léphet fel Magyarország partnereként. Az osztrák koronatarományoknak „alkotmányosan szabad”-nak kell lenniük. Magyarország annak érdekében nem fogja módosítani az őt megillető jogokat, hogy azok illeszkedjenek „a Lajtántúlon élő népek új alkotmányához” (ez alatt a Februári Pátens értendő), viszont mindig kész lesz arra, hogy törvényeit módosítsa, ha azt úgy kívánja a monarchia biztonsága, és ha azzal elősegíti „az osztrák koronatarományok szabad és alkotmányos fejlődését”.⁵¹

Az osztrák liberálisok szintén egyre hajlandóbbnak mutatkoztak a párbeszédre. Nem Schmerling kormánypártjának egészéről van szó – ő ugyanis, mint kiderült, ugyanolyan mélyen gyökerezően és végzetesen nemcsak magyar-, de Magyarország-ellenes is volt, mint Bach – hanem inkább két nem hivatalos csoportosulásról. Az első meggyőződéses, őszinte, mérsékelt föderalistákból állott, akiknek a nézetei Fischhof, Unger, Friedmann és mások írásaiban 1861-re már világos összegzést nyertek. Ezek a nézetek nem különböztek gyökeresen az ókonzervatívok eszméitől, jóllehet más alapra épültek. Fischhof és Unger éppen „az osztrák (azaz: ausztriai és magyarországi) népek *pragmatica sanctio*jának” a létrehozását követelte – mely kifejezés jelen írás vezérmotívumaként is szolgálhatna.⁵² Feltűnő módon a Deák-féle alapállás ellenzői osztrák részről akkor még tájékozottságról tettek tanúbizonyságot, jobbik esetben megbékélési szándékot tanúsítottak amellet, hogy Deák személye iránt határozott szimpátiával viseltettek.⁵³ A magyar igények másik, az előzőnél élénkebb támogatóját a stájerországi vezető Moritz von Kaiserfeld körül csoportosuló autonomista csoportnak a többségtől elkülönülő politikusai jelentették, akik Magyarországra mint a bürokratikus kormányzás és a szláv uralom elleni védőbástyára tekintettek.⁵⁴

A személyes kapcsolattartás szintjén mindazonáltal még hatalmas űr tátongott. Deák minden közös alkotmányosság kialakítására irányuló törekvése ellenére sem került a mindennapi értelemben közelebb az Ausztriában élő népek képviselőihez. Egyedül a császárral szándékozott tárgyalni, nem pedig a lajtántúli politikusokkal.⁵⁵ Ez kétségtelenül nagymértékben annak köszönhető, hogy félt attól, az olyan vádaskodások, miszerint a határ túldalán levő ügyekbe avatkozik (mint Pulszky esetében 1848-ban), kétségbe vonhatják az áprilisi törvények feddhetetlenségét. Béccsel szemben egyébként is mélyről fakadó ellenszenvvel viseltetett (az a pletyka járta, hogy ha csak lehetett, a sötétség leple alatt ment a városba). Igaz ugyan, hogy Deák viszonyulását nem vették át teljes egészében azok a politikusok, akikkel együtt munkálkodott, mint például Trefort, a hírlapíró Falk Miksa vagy főként Eötvös, az mégis rányomta a bélyegét azokra a körülményekre, melyek közepette a kiegyezés végül létrejött.⁵⁶

Itt kezd gondolatmenetemet bezárnálni. Amint az elején láthattuk, a kiegyezést nagymértékben ráerőszakolták Ausztriára, ebből a szempontból lényegtelen, hogy a császári tanácsadók között a fél-föderalista Belcredi vagy a fél-liberális Beust bábásko-

dott-e fölötté. Sem a Deák-féle előfeltétel, miszerint az uralkodónak a monarchia másik részében is alkotmányosnak kell lennie – mely valójában többször felbukkan a tényleges magyar törvényhozásban –, sem pedig Ferenc József 1865-ös ígérete a „verfassungsmässige Mitwirkung”-ról (mely magyarán alkotmányos csatornákon keresztül történő megegyezést kellett volna, hogy jelentsen) számottevően nem befolyásolta a kiegyezés formáját.⁵⁷ Ily módon kényelmetlen félmegoldás jött létre Lajtantúlra nézve, miszerint 1867 őszén nehezen ugyan, de eljutottak az első delegációk közti tárgyalásokig, az év végére pedig a decemberi alkotmány megszületéséig. Az osztrák-németeket a Kaiserfeldhez hasonló politikusok érvelése, illetve gazdasági megfontolások győzték meg. Egy nagyjából liberális berendezkedést sikerült keresztülvinniük, amelyet analógia alapján álló érvekkel hozzásátoltak a kiegyezés koncepciójához. Egy valójában működőképes, közös alkotmányos kapcsolat azonban nem jött létre. Lehetséges persze, hogy ez elkerülhetetlenül következett abból a határozott magyar törekvésből, hogy a kecske is jóllakjon és a káposzta is megmaradjon. Ha ugyanis Ciszlajtánia valóban alkotmányos állam, jogában állott volna a kiegyezéshez hasonló törvények visszautasítása.

Hadd tegyek még egy korábbi időszakra utaló megfigyelést is: alkotmányjogi értelemben az 1867 utáni helyzet kismértékben az 1620-as évek és Mária Terézia uralkodása közé eső időszakhoz volt hasonlatos. Magyarország fenntartotta szabadságjogait, miközben Ausztria és Csehország a maga komoly, de sokkal kevésbé hatásos eszközeivel korlátozni tudta a dinasztikus kormányzás gyakorlatát (még akkor is, ha a korábbi arisztokratikus rendszer távol állt egy féldemokratikus parlamenttől). A párhuzam nem teljesen alaptalan, ugyanis a monarchia történetének egyedül két olyan időszaka volt, a tizenhetedik század eleje, illetve a tizenkilencedik század közepe, amikor a Lajta mindkét felén és a Habsburgoktól független, valós befolyással bíró politikai erők próbálkoztak a közös kormányzás alapjainak megteremtésével. Az első ilyen időszak hatással volt az utóbbira. Schmerling és Szécsen az 1861-es minisztertanácsban tudatosan utalt a rendi előzményekre (a februári pátens pedig megtiltotta a tartománygyűlések munkájának összehangolását)⁵⁸, miközben Ferenc Józsefet egy Generallandtag esetleges létrejöttétől való félelme jó sokáig arra készítette, hogy majdnem olyan dühödten támadjon bármiféle közös parlament létrehozására irányuló ötletet, ahogyan azt a magyar közép, illetve baloldal tette – legalábbis amennyiben igazi erőt jelentő parlamentről volt szó. Megfontolandó, hogy a közös képviselő ötlete csak az után vált a magyar ellenzék számára elfogadhatatlanná, miután a Habsburgok azt már többször elvetették.

Végeredményben nem a kiegyezés teremtette a „dualizmus”-t. Amennyiben e terminus alatt egy nagymértékben különálló Ausztria és Magyarország értendő, ez már korábban is, majdhogynem visszavonhatatlanul, beidegződésként létezett (amennyiben pedig „kettős-centralizmust” akar jelenteni, vagyis a felsőbb igazgatás kétirányú megosztását, azt egészen 1871-ig, a csehországi tárgyalások összeomlásáig nem erősítették meg). Az 1840-es és 60-as évek közti időszak eseményei nyomán talán más megoldás is születethetett volna, csakhogy a kiegyezés a status quo-ra épült. Olyan dualizmust erősített meg, melyet lehetett volna továbbfejleszteni vagy annak keretein tágítani, teljesen megszüntetni viszont aligha. Érdemes még hozzátennünk, hogy az 1860-as évek első felében a „dualizmus” kifejezést rendszeresen a régi ancien-régime állapot leírására használták, amikor is egy alkotmányos Magyarország állt szemben az abszolutista berendezkedésű Ausztriával.⁵⁹ A kiegyezés a közös ügyek intézésére egyféle felépítményt hozott létre, mely alkalmas volt a rövid távú együttélésre a dinasztia védőszárnyai alatt. Csakhogy az 1867-ben tetőzött fejlődési folyamat örökségéből aligha maradt annyi összetartó erő, mely elegendő lett volna más területeken a széthúzás helyett tartós összefogásra.

A kiegyezés ügyét nem csupán és nem elsődlegesen a magas politika szintjén kellett véghezvinni, a közember véleményét azonban sokkal nehezebb nyomon követni. Sok osztrák vált magyarpártivá 1848 márciusában, lelkesedésük azonban gyorsan lelohadt, különösen 1849 áprilisát követően. 1859-re a szimpátia hullámai újból magasba csaptak, ez azonban nagyrészt elenyészett 1860–1861 folyamán.⁶⁰ A magyarok számára 1849 ősze volt a vízválasztó, addig legalábbis, amíg Bach bukása lehetővé nem tette, hogy az osztrák nép ismét a kormánytól független tényezőként jelenjék meg. Így azután az 1848–49-es forradalom azáltal, hogy a monarchia tömegeiben rejlő gyöngeségeit felszínre hozta, egyúttal annak tömegekben rejlő erejét is feltárta.⁶¹ Az elkövetkező évtized tapasztalatainak hatására első ízben más nemzetek is egységesen elidegenedtek az osztrák-németektől, amivel olyan folyamat indult el, amelyet az 1860-as évek szabadabb légköre lelassított ugyan, de vissza nem fordított.

A monarchia sorsát érintő nagy horderejű kérdések szempontjából minden bizonnyal mind az egyéni politikai viszonyulások, mind pedig az általános politikai állásfoglalások döntő jelentőséggel bírtak. A császári és királyi minisztériumok fennállása, a valamelyes mértékű gazdasági integráció és egyebek ellenére 1867 után egyre inkább eluralkodott az egymás iránti érdektelenség és tájékozatlanság.⁶² A magyarok egy „modern” Németország felé tekintettek, Ausztriát pedig mint annak tartományát kezelték, ily módon a bismarcki Reich-ban találva meg Magyarország germán hagyományainak terhes előzményektől mentes középpontját, miközben hazájukban egyre inkább függetlennek képzeltek magukat. Az osztrákok számára a magyar Magyarország annak újkeletű nyelvi elhatárolódásával és minden eddiginél intézményesebb kultúrájával idegennek tűnt. Az aránytalan intellektuális kapcsolat, mely abból állt, hogy minden tanult magyar beszélt németül, míg osztrák részről a „Magyarica”, akárcsak a „Slavonica”, „non leguntur”-két ignorálódott, most érezte hatását. Visszavágás volt ez talán az általunk nyomon követett aránytalan politikai kapcsolatrendszerért, amelyben Magyarországon osztrákbarátnak lenni egyenértékű volt a Lajtántúl viszonyaiba való beavatkozással (a kormányzás alkotmányossága érdekében), míg Ausztriában a magyarbarátság Transleithanien ügyeibe való be nem avatkozást jelentette.

A régi összmonarchikus szemléletmód lassan eltűnt, akárcsak az „Ausztria” terminus tágabb értelmezése, helyébe viszont semmi nem lépett. Egy olyan, egyre gyorsabban változó korban, mely számtalan mindennapos kapcsolódási pontot hozott létre, kihalóban volt az a generáció is, mely némi valódi szellemi kapcsolatot tartott fenn az 1860-as évekig, azt követően viszont ehhez nem volt mit hozzátegyen. Ki emlékszik ma már arra (az irodalmárokon kívül), hogy Adalbert Stifter, a „legosztrákabb” író művei elsőként Pesten jelentek meg Heckenast Gusztáv kiadásában, akihez a szerzőt meghitt barátság fűzte, vagy hogy Magyarország legfontosabb politikai teoretikusa, Eötvös József főként német nyelven írt és fejtette ki gondolatait, s főleg külföldön publikált.⁶³

A korábbi mentalitás leginkább talán a századközép Ausztriájában alkotó nagy liberális történészeknél érhető tetten. Gondoljunk csak például a megfontolt, előzékeny Arneht-ra, akinek édesanyja Eötvös nagynénjének barátnője volt, s aki, akárcsak előzőleg Beethoven, nyarait Martonvásáron töltötte a Brunswick grófnál, és akit aktuális politikai kérdésekben Mária Terézia korabeli szemléletmód jellemzett. Azután ott van Springer, a páratlan tehetségű elemző, egy csehországi monostor serfőzőjének a fia, aki ennek ellenére széles látókörű és a magyarországi eseményekről kiforrott véleményekkel bír; vagy a csípős nyelvű, borúlátó Rogge, aki utolérhetetlen abban, ahogyan észreveszi a részletekben rejlő lényegét, és aki pesti tapasztalatai nem táplált illúziókat az ottani viszonyokat illetően; azután megemlíthetjük az aggályosan pedáns, aprólékos Kronest, Grazban való letelepedése előtt egy magyarországi jogi akadémia professzorát. Nem feledkezhetünk meg Wurzbachról sem, az egyedülálló polihisztorról, aki ha-

talmas anyagot felölelő biográfiai gyűjteményében mindenkinek helyet szorított, Árpád legnemesebb sarjától a legalacsonyabb származású magyar vagy szláv tollforgatóig.⁶⁴ A régi hagyományt a legtovább fiatalabb kortársuk, Heinrich Friedjung tartotta fenn, aki ugyan a kiegyezést radikálisan támadta (az volt a véleménye, jobb Magyarországot mindenestől saját útjára bocsájtani), de nagylelkű krónikás volt és jártas az eredeti magyarországi forrásokban. Friedjung származását tekintve zsidó volt, márpedig a zsidók – a svábok mellett – tették a legtöbbet annak érdekében, hogy a birodalom két fele közti összetartó erő megmaradjon, hiszen a tizenkilencedik század végén Bécs zsidóságának huszonöt százaléka Magyarországon született.⁶⁵

A kiegyezés tehát megpecsételte az Ausztria és Magyarország közti fokozatos elidegenedési folyamatot, bármennyire is próbálkozott Ferenc József uralkodását rendszeres magyarországi tartózkodásokkal valódi „közös” ügygé tenni. Elvágta az útját annak a hasznosítható, kölcsönös érdeklődésnek, mely legalábbis az 1840-es évek végén, az 1860-as évek elején jellemző volt. Meghiúsította azonkívül sok „középutas” reményeit, akik úgy gondolták, hogy a tartományok közti kapcsolatok hiányán változtatni kell annak érdekében, hogy megőrizték mind a monarchia egészét, mind pedig azon belül saját jogait. Minden viszontagság ellenére a század közepe gyümölcsözőbbnek bizonyult azáltal, hogy felvillantotta azokat a területeket, ahol lehetőség nyílt a szolidaritásra, és megcsillant valamiféle közös cél a társadalom néhány, jóllehet nem elegendő számú csoportja számára. Végezetül a kiegyezés, melyet a császár korábban csaknem húsz évig visszautasított, és amelynek elfogadása uralkodásának birodalom belüli legnagyobb engedményének számított, a Habsburg „oszd meg és uralkodj” legutolsó, legöntudatlanabb és legvégezetesebb példája – nem is annyira azok számára, akiket sújtott, mint inkább akiknek kedvezett.

Fordította: Farkas Csamangó Gyöngyi

Jegyzetek

1. Eisenmann, L.: *Le Compromis austro-hongrois de 1867*. Paris, 1904. (a továbbiakban: Eisenmann); Redlich, J.: *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*, I–II. Leipzig, 1920–26. (a továbbiakban: Redlich); Brandt, H.H.: *Der österreichische Neoabsolutismus: Staatsfinanzen und Politik 1848–60*, I–II. Göttingen, 1978. (a továbbiakban: Brandt).
2. A fő törvények szövege megjelent: 1865/7-ik évi országgyűlési törvények. Pest, 1869. 12–26. Kitűnő tanulmány született ebből „The dualist character of the 1867 Hungarian settlement” címmel, melynek szerzője Péter László. In: *Hungarian History – World History*, ed. Ránki, Gy. Budapest, 1984. 85–164. A tanulmány hangsúlyozza, hogy a kiegyezés a magyar alkotmányos törvénykezés, illetve az országgyűlési gyakorlat alkumechanizmusában gyökerezik.
3. Denis, E.: *Čechy po Bílém Hoře*. ed. Vančura, J. I–II. Praha, 1921. II. kötet. 3. 114. (a továbbiakban: Denis) Annak igazolására, miszerint a „Cisleithanien – Transleithanien” szóhasználat valóban Wildnernek tulajdonítható, további adatot nem találtam. Wildner egyébként Krumlovban született 1802-ben és Bécsben halt meg 1854-ben, ő készítette el Magyarország első részletes kereskedelmi törvénykezését, és az osztrák birodalmi gyűlés tagja volt 1848-ban.
4. Ennek a témának a kiegyezésről írott, igen kiterjedt centenáriumi irodalomban csak igen kis figyelem jut. Lásd: Berger, P. (ed.): *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867*. Wien–München, 1967.; Holotik, L. (ed.): *Der österreichisch-ungarische Ausgleich 1867*. Bratislava, 1971.; Galántai J.: *Osztrák–magyar egyezkedés 1865–7. Századok*, 1967. 1265–1309. (a továbbiakban: Galántai, 1967.); uő. *Az 1867-i kiegyezés*. Budapest, 1968.; Szabad Gy.: *Hungarian Political Trends between the Re-*

- volution and the Compromise. Budapest, 1977. Az utóbbi szerző másokhoz hasonlóan kijelenti (167.o.), hogy a kiegyezés nem „a birodalom nemzetei között létrejött megállapodás” volt, anélkül azonban, hogy megvizsgálná, megvoltak-e az előfeltételei egy efféle megállapodásnak.
5. Két idevágó témáról, a Magyarországról alkotott külföldi véleményekről, illetve a németekről kialakult magyar nézetekről az évek során már született elemző irodalom. Az előbbi azonban szinte kizárólag a nyugati és német utazók véleményét vizsgálja, míg az utóbbi témával foglalkozó írások, melyek főként az 1920–30-as években íródtak, az Ausztriához való viszonyulás problémakörét figyelmen kívül hagyták.
6. Vö. Loserth, J. – Mensi, F. von: Die Prager Ländertagung 1541/2. Archiv für Österreichische Geschichte CIII. 1913. 433–546.; Bidermann, H.I.: Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats-Idée, I–II. Innsbruck, 1867–89. I. 3k. passim.
7. Fischel, A.: Christian Julius von Schierendorff, ein Vorläufer des liberalen Zentralismus im Zeitalter Josefs I und Karls VI. Wien, 1906.; vö. Chlumecky, P. von: Karl von Zierotin und seine Zeit, I–II. Brünn, 1862–79. I. 857 kk. az egy évszázaddal korábbi hasonló elképzelésekről. A magyar rendek folyamatosan az osztrákokkal való kereskedelmi tárgyalások megindítására törekedtek, de mindig visszutasításba ütköztek. Erre vonatkozóan lásd: Horváth M.: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda, 1840. 156k.
8. Erre bizonyosággal lásd: Silagi, D.: Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II. München, 1961. Az osztrák jakobinus Andreas Riedel tervezeteket készített egy „összbirodalmi népi tanács” létrehozására. Lásd: Valjavec, F.: Die Entstehung der politischen Strömungen in Deutschland 1770–1815. München, 1951. 454–90. és Körner, A.: Andreas Riedel. Köln, 1969. 54–72.
9. Kecskeméti, K. (ed.): Témoignages français sur la Hongrie à l’époque de Napoléon. Bruxelles, 1960.; [Bronevskii, V.B.]: Puteshestvie ot Triesta do S.-Peterburga v 1810 godu. I–II. Moszkva, 1828. I. 254kk. Az osztrák véleményekre vonatkozóan lásd: Springer, A.: Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809, I–II. Leipzig, 1863–65. I. 178. (a továbbiakban: Springer); Redlich, I. I. 82–85.
10. A galíciai események magyarországi hatásáról lásd: Kovács E.: A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon. Budapest, 1959. Egyes elemzők, mint például R.A. Kann (legutóbb In: Die Habsburgermonarchie. Hrg. Wandruszka, A. – Urbanitsch, P. III. Wien, 1980. 2. rész 1311.) úgy tűnik, eltúlozzák az etnikai átfedés jelentőségét. Az osztrák állampolgárság abban a formában (Staatsbürgerrecht), ahogyan azt 1811-ben a polgári törvénykönyvben törvénybe foglalták, nem vonatkozott a magyarokra egészen addig, amíg a birodalmi állampolgárság (Reichsbürgerrecht) bevezetésre nem került az 1849. március 4-i alkotmány részeként. Vö. Lhotsky, A.: Aufsätze und Vorträge, I. Wien, 1970. 382k.
11. Csáky, M.: Die Hungarus-Konzeption. Eine „realpolitische” Alternative zur magyarischen Nationalstaatsidee? In: Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Ed. Drabek, A.M. et. al. Wien, 1982. 71–89.
12. Friedjung, H. (hrg.): Benedeks nachgelassene Papiere. Dresden, 1904. 109., 165.; Berzeviczy A.: Az absolutismus kora Magyarországon, 1849–1865., I–IV. Budapest, 1922–37. III. 59. (a továbbiakban: Berzeviczy) Récseyre, Lambergre és Hentzire vonatkozóan lásd a megfelelő címszavakat: Wurbach, C. von: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich I–LX. Wien, 1856–91 (a továbbiakban: Wurbach).
13. Kovács István: Egy szegény pórfüü önéletrajza. Szerkesztette Bálint S. Budapest, 1981.
14. Az említett személyek mindegyikéről található valami Wurbachban. Lásd ezenkívül Ruprecht Steinacker írását Glatzról: Festschrift Roland Steinacker. Stuttgart, 1960. 126–53.; Jankovič, V.: Ján Čaplovič, život, osobnost, dielo. T. sv. Martin, 1945.; Csáky, M.: Der Stellenwert Wiens im Prozess des kulturellen Austauschs zwischen West- und Südosteuropa um 1800. Am Beispiel Ungarns. In: Wegenetz europäi-

- schen Geistes. Plaschka, R.G. – Mack, K. (hrg.) Wien, 1983. 356–69. (a továbbiakban: Plaschka–Mack) A protestáns diákokra gyakorolt külföldi befolyást ellensúlyozandó 1819-ben létrehozott bécsi lutheránus teológiai karban az első időszakban főként magyarországi tanárokat alkalmaztak.
15. Hurban, Miroslaw Josef: Cesta slowáka ku bratrum slawenským na Morawě a w Čechách, 1839. Pest, 1841. A két legjelentősebb közvetítő egyike Šafárik volt, aki 1833-ban Prágában telepedett le (lásd: Paul, K.: Pavel Josef Šafárik, život a dílo. Praha, 1961.), a másik pedig Palacký. Kopitarról és Vukról lásd: Pogačnik, J.: Bartholomäus Kopitar. Leben und Werk. München, 1978.
 16. Horváth M.: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig, I–II. Genf, 1864. II. (a továbbiakban: Horváth); Bíbl, V.: Die niederösterreichischen Stände im Vormärz. Wien, 1911.; Okáč, A.: Český sněm a vláda pred breznem 1848. Praha, 1947. A röpirattírodalommal kapcsolatban lásd: Heidler, J.: Čechy a Rakousko v politických brožurách predbreznových. Praha, 1920., mely utóbbi egyes magyarországi röpiratokat is felsorol.
 17. Schlitter, H.: Die Wiener Regierung und die ungarische Opposition im Jahre 1845. In: Beiträge zur neueren Geschichte Österreichs, IV. Wien, 1908. 241–95., 268. passim.
 18. Thun, Leo Graf von: Die Stellung der Slowaken in Ungarn. Praha, 1843.; lásd a J.V. Ormis precíz, jóllehet kissé tendenciózus szerkesztésében kiadott röpiratokat: O reÅ a národ: Slovenské národné obrany z rokov 1832–48. Bratislava, 1973.; Schulka, F.: Oesterreichische Vor- und Rückschritte. Hamburg, 1847. 235–38., 268–71.; Helfert, A.V.: Geschichte der österreichischen Revolution, I–II. Freiburg–Wien, 1907–9. I. 26kk., 479kk. Ez utóbbi a kortárs tanú véleményét fogalmazza meg (Helfert 1820-ban született), egyúttal számos ellenséges véleményt is idéz. Az 1840-es években a „magyar” kifejezés (az „Ungar” helyett) növekvő és egyre inkább pejoratív jelentéssel szerepel a német nyelvű forrásokban.
 19. Eötvös J.: Reform. In: Reform és hazafiság. Szerk. Fenyő I. I. Budapest, 1978. 343–593kk., 516. Megerősítését lásd: Horváth: II. 575.; Varga János Helyét kereső Magyarország című művében (Budapest, 1982. 115kk.) valamivel nagyobb magyar érdeklődés mellett érvel. Wesselényi Miklós nagy hatást keltő írása – Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Lipcse, 1843. – szóba hozza ugyan a monarchia egészének föderalista elvű újrászervezését, de igen mellékesen. József nádor arra vonatkozó korábbi javaslataival kapcsolatban, miszerint a magyarországi mintákat a monarchia egészére kiterjedően alkalmazni kellene lásd Csáky, M.: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Wien, 1981. 98kk. A Védegylettel kapcsolatban: Horváth II. 269kk.
 20. Andics, E.: Metternich und die Frage Ungarns. Budapest, 1973. (a továbbiakban: Andics) című munkájában némi túlzással azt bizonygatja, hogy Metternich Magyarországgal szemben teljes rosszindulatot tanúsított; ezzel szemben Miskolczy Gy.: A kamarilla a reformkorszakban című művében (Budapest é.n. [1938]) azt az érdekes, habár nem túl hihető állítást teszi, hogy jószándékú kezdeményezéseket egy szláv „kamarilla” hiúsította meg.
 21. Walterskirchenre vonatkozóan lásd: Wurzbach; Bíbl., 191kk.; Andrian–Werbung, Victor von: Oesterreich und dessen Zukunft. I–II. Hamburg, 1843–47. I. 159–61.; II. 188–97.; Pillersdorf, Franz Xaver von: Handschriftlicher Nachlass. Wien, 1863. 18k. (a továbbiakban: Pillersdorf, 1863).
 22. Gross-Hoffingerre vonatkozóan: Lengyel M. S.: Reformersors Metternich Ausztriájában. Budapest, 1969. – ; Wildnerről lásd a 3. számú jegyzetet; Schönholz, Friedrich Anton von: Traditionen zur Charakteristik Österreichs. Hrg. Gugitz, G. I–II. München, 1914. Schönholz, úgy tűnik, egy magyar kamarai hivatalnok özvegyének törvénytelen fia volt.
 23. Széchenyre nézve lásd a 39. számú jegyzetet. Voinovich G.: B. Eötvös József. Budapest, 1903.; Weber, J.: Eötvös und die ungarische Nationalitätenfrage. München, 1966. 73kk.; Pulszky Ferenc: Életem és korom, I–II. Budapest, 1884. I. 185kk. (a

- továbbiakban: Pulszky) Lásd még: Kászonyi D.: Magyarhon négy korszaka. 1868. Fordította Kosáry D. Budapest, 1977. 129kk. (a továbbiakban: Kászonyi).
24. Andics, 164kk., Horváth, II. 364kk. Ennek ötlete, mely egyébként egy korábbi magyar törekvés újjáélesztése, először tulajdonképpen 1833-ban vetődött fel. Uo. I. 305.; Springer, I. 469k.
 25. Lenau hatására lásd: Briefwechsel zwischen Anastasius Grün und Ludwig August Frankl. Hrg. Frankl-Hochwart, B. von. Berlin, 1897. passim (a továbbiakban: Frankl-Hochwart); Pyrker, Johann Ladislaus: Mein Leben 1772–1847. Hrg. Cziggler, A.P. Wien, 1966. – igen fontos forrás. Walker, A.: Franz Liszt, the virtuoso years 1811–47. London, 1983. Lásd ezenkívül az A. Hudak és L. Guzsak tollából származó rövid írásokat, In: Karpatendeutsche Lebensbilder. Erlangen, 1971.
 26. Pulszky, I. 253., 269kk.; Horváth, II. 577kk.; Schlitter, H.: Aus Österreichs Vormärz, I–IV. Zürich–Leipzig–Wien, 1920. III. 65.
 27. Charmatz, R.: Adolf Fischhof, das Lebensbild eines österreichischen Politikers. Stuttgart–Berlin, 1910. 18kk. (a továbbiakban: Charmatz). Dercsényire vonatkozóan lásd Wurzbach és Meynert, H.: Geschichte der Ereignisse in der österreichischen Monarchie während der Jahre 1848 und 1849. Wien, 1853. 444k. (a továbbiakban: Meynert). Ezen eseményekről lásd ezenkívül Kászonyi, 165kk.
 28. Lásd egy bizonyos M. Töltényi jelentéseit: Die Constitution. Tagblatt für constitutionelles Volksleben und Belehrung. Az újságírókra vonatkozóan lásd Wurzbach és Rath, R.J.: The Viennese Revolution of 1848. Austin, Texas, 1957. 389kk. passim; Pulszky, I. 348. A Bécs–Budapest közeledés tényére találhatók azonkívül dokumentumok a K. Nehring által kinyomatott röpiratokban: Flugblätter und Flugschriften der ungarischen Revolution von 1848/49. München, 1977 (a továbbiakban: Nehring).
 29. Pillersdorf, F.X. von: Rückblicke auf die politische Bewegung in Österreich in den Jahren 1848 und 1849. Wien, 1849. 30kk.; Pillersdorf, 1863. 100kk. passim; Fiquelmont, Ludwig von: Lord Palmerston, l'Angleterre et le continent, I–II. Paris, 1852. I. 20kk. A május 1-i démarche-ra vonatkozóan, melyet az erdélyi szászok szorgalmaztak Bécsben, lásd Martius, I.: Grossösterreich und die Siebenbürger Sachsen 1848–59. München, 1957. 17. (a továbbiakban: Martius) és Nehring, 77–91.
 30. Hajnal I.: A Batthyány-kormány külpolitikája. Budapest, 1957. 48.
 31. Officielle stenographische Berichte über die Verhandlungen des österreichischen Reichstages, I–V. Wien, 1848–9. II. 467–525. – a vita teljes menetének leírásával. Springernél található egy elemzés, Springer, II. 521kk.; Pulszky, I. 369kk.; Geist-Lányi, P.: Das Nationalitätenproblem auf dem Reichstag zu Kremsier 1848/9. München, 1920. 100–102.; Pech, S.Z.: The Czech Revolution of 1848. Chapel Hill, N.C. 1969. 180kk. Vö. még Nehring, 108–23. és uo. 22–25. az itt említett horvát petícióra vonatkozóan.
 32. Nordstein, F.A.: Geschichte der Wiener Revolution. Leipzig, 1850. 175kk., 235kk. Ez a mű leírást ad a magyarbarát hangulatról. A közvetlen magyar beavatkozásra lásd: Meynert, 535kk.; Pulszky, I. 372kk.; Walter, F. (Hrg.): Magyarische Rebellbriefe 1848. München, 1964.
 33. Fenneberg, F.D. Fenner von: Geschichte der Wiener Oktobertage, I–II. Leipzig, 1849. I. 8kk., 219–21.; II. 28–30., 166–68., 214k.
 34. Geist-Lányi, 159k.; Redlich, I. 1. 270k.
 35. Redlich, I. 1. 188kk.; 2. 48kk., 129k. A memorandum nyomtatásban a következő műben található: Helfert, A.V. von: Revision des ungarischen Ausgleichs aus geschichtlich-staatsrechtlichen Gesichtspunkten. Wien, 1876. Bach eléggé alacsony, alsó-ausztriai származásából önmagában sem a magyarokhoz való pozitív, sem pedig negatív viszonyulás nem következik; vö. Friedjung, H.: Historische Aufsätze. Stuttgart–Berlin, 1919. 24–39. (a továbbiakban: Friedjung, 1919.) A miniszterelnök

- Schwarzenberg háttére aligha lehetett volna ettől eltérőbb, mégis egyetértettek Magyarországot illetően, talán éppen azért, mert Schwarzenberg Magyarországból „egy-két szép asszonyon kívül semmit nem ismert”. Berzeviczy, I. 48. Tanácsadói közül azonban néhányan, nevezetesen Wessenberg és Krauss, más nézetek voltak.
36. Malý, J.: Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního pulstoletí, I–IV. Praha, 1880–83. III. 11., 38kk., 54k.; Berzeviczy, I. 129.; Pech, 251k. A lengyel–magyar kapcsolatok témája 1848–49-ben, melyek a galíciái–magyar kapcsolatoknál sokkal kiterjedtebbek voltak, nem tartozik szorosan vizsgálódási körünkhez.
 37. Az osztrákbarát, illetve osztrák-ellenes érzelmek egy-egy képviselőjére, Keményre és Telekire nézve lásd: Beksics G.: Kemény Zsigmond, a forradalom és a kiegyezés. Budapest, 1883. 54–139.; Teleki, Ladislaus: Die Ereignisse in Ungarn seit dem März 1848. Leipzig, 1849.
 38. Az elidegenedés egyik klasszikus dokumentuma: Acht Jahre Amtsleben in Ungarn, von einem k.k. Stuhlrichter in Disponibilität. Hrg. Oehme, G. Leipzig, 1861. Az általánosan borús képen elütő színfoltot talán csak a szlovén tisztviselők horvátországi tapasztalatai jelentenek: Trdina, J.: Bahovi Kuzarji in Iliri. Ljubljana, 1951.; vö. Sidak, J.: Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća. Zagreb, 1973. 311–24. Másrészt talán az 1850-es évekre tehető az erdélyi szászok ausztriai befolyásának a csúcspontja, jóllehet még a szászok részéről is tapasztalható némi neheztelés Ausztria irányában – pedig ők sokkal inkább osztrák-barátok, mint a svábok; vö. Martius és írások in: Sutter, R.: Siebenbürger Sachsen in Österreichs Vergangenheit und Gegenwart. Innsbruck, 1976.
 39. Ein Blick auf den anonymen „Rückblick” welcher ... im Monate Oktober 1857, in Wien, erschien. Von einem Ungarn. A Széchenyi utolsó éveiről legújabbban írott értékes munka: Kosáry D.: Széchenyi Döblingben. Budapest, 1981. – helyzetének ezt a vonatkozását nem kíséri figyelemmel, lásd azonban egy sváb kortárs észrevételeit: Kertbeny, K.M.: Erinnerungen an Graf Stephan Szécsenyi. Genf – Basel, 1860.
 40. Erről általánosságban: Redlich, I. 1. 460kk.; Dénes, I. Z.: The political role of Hungary's nineteenth-century conservatives and how they saw themselves. Historical Journal. 1983. 845–65. – ezt a nézőpontot figyelmen kívül hagyja. Forgách személyéről lásd: Denis, II. 3. 27k., 92., 96.; Berzeviczy, I. 261., 268.; III. 288kk. és passim; Sashegyi, O.: Ungarns politische Verwaltung in der Ära Bach. Graz, 1979. 52., 66., 94.
 41. Nyomatásban megjelent: Redlich, I. 2. 243–58. Felvetései nagyon közel állnak Eötvös ezidőtájt vallott nézeteihez: [Eötvös, J.]: Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs. Leipzig, 1859. 192kk. és passim (a továbbiakban: Eötvös, 1859.); vö. még Pillersdorf, 1863. 234–57.
 42. Meggyőzően érvel tekintetben Kecskeméthy Aurél a következő műben: Ein Jahr aus der Geschichte Ungarns. Wien, 1862. 44k. és passim.
 43. Adriányi, G.: Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855. Rom, 1963.; Lukács, L. (Ed.): The Vatican and Hungary 1846–1878. Budapest, 1981. 501kk. és passim.
 44. A szlovák osztrákellenes érzelmek nyilvánvalóan kifejezésre jutnak sok a túrocszentmártoni szlovák nemzeti gyűlésben, 1861-ben elhangzott beszédben: Slovenské národné shromaždenie v. T. Sv. Martine 1861. [Ed. Hrušovský, F.] Martin, 1941. 128kk. és passim. Letopis Matice Slovenskej, IV–V. 1. rész. 1867. 135–159 oldalon teljes listát jelent meg az akkori 1112 előfizetőről.
 45. Ezzel a kálvínista epizóddal kapcsolatban lásd: Pražák, R.: Mad'arská reformovaná intelligence v českém obrození. Praha, 1962.
 46. Der ungarische Verfassungsstreit urkundlich dargestellt. Szerk. Aegidi, L.K. – Klauhold, A. Hamburg, 1862. 101kk.; Rogge, W.: Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart, I–III. Leipzig–Wien, 1872–79. II. 148., 192. (a továbbiakban: Rogge); Eisenmann, 334kk.; Denis, II. 3. rész. 41kk.; Redlich, II. 142kk.

47. Politische Stimmen aus Böhmen. Ein Jahrbuch. Prag, 1869. 5kk., 79kk. és passim; vö. Denis, II. 3. rész. 111kk., aki bírálja Riegert és másokat is, amiért igényeik indoklását túlságosan is a magyar előzményekre alapozták.
48. Wertheimer, E.: Graf Julius Andrassy, sein Leben und seine Zeit, I–III. Stuttgart, 1910–13. I. 223kk.; Redlich, II. 507kk.
49. Palacký, F.: Radhost, sbírka spisuv drobných, III. Praha, 1873. 10–17., 85–91., 158–230., főleg pedig 174–77., 188., 201kk. Palacký Magyarországgal kapcsolatos tapasztalatairól lásd korai önéletrajzi írásait: Dílo Františka Palackého, Ed. Charvát, J. Praha, 1941. [helyesen: 1945.], I. 7–61. és vö. Kálal, K.: Palackého mladá léta. Praha, 1925. és Pražák, R.: Palackýa mad'ari pred 1848. Casopis Matice Moravské. 1958. 74–99.
50. A felirati beszéd nyomtatásban németül megjelent: Verfassungstreit, 129–67. Magyar nyelven lásd: Deák Ferenc válogatott munkái. Szerk. Ferenczi Zoltán. Bp. é.n. 196–250.
51. Redlich, II. 387kk. Felmerül egy ezzel összefüggő probléma – melynek kifejtésére itt nincs mód –, ez pedig az osztrák-német nacionalizmushoz való magyar viszonyulás kérdése. Erdemes összevetni a Deák-féle 1861-es jelmondatot, miszerint „Németország háborúi nem a mi háborúink” más, hozzá közel álló személyek, különösen Kemény és Tisza (velük kapcsolatban lásd: Fröbel, J.: Ein Lebenslauf, I–II. Stuttgart, 1890–91. II. 156–63.; Diószegi I.: A Deák-párt és a német egység. Századok. 1970. 227–49.) hajlandóságával arra, hogy támogassák a nagynémet egységet, mely elvonhatja Ausztriát a Schmerling-féle centralizmustól.
52. Charmatz, 148kk.; Friedmann, O. Bernhard: Zehn Jahre oesterreichische Politik 1859–69, I. Wien, 1879. főleg 212., 266. (a továbbiakban: Friedmann) A következő évben ugyanezt a javaslatot ugyanilyen megfogalmazásban egy ókonzervatív politikus terjesztette elő: [Kovács Lajos]: A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint. Pest, 1862. 38. Az 1850-es években azonban Schmerlinget tulajdonképpen magyarbarátnak tekintették. (Berzeviczy, III. 157k.)
53. [Lorenz, Ottokar]: Deák's Adress-Entwurf und das Staatsrecht Oesterreichs. Wien, 1861.; Schmitt, Franz: Die Rechtsverhältnisse Ungarns zu den übrigen Ländern der österreichischen Monarchie. Wien, 1861. Lásd még: Wurzbach „Deák” szócikkét; Pillersdorf 1863. 234–57.; Frankl-Hochwart, 109kk.; Rogge, passim; Redlich, II. 51kk., 731k. (vö. Redlichnek a magyarok többségével szemben táplált ellenséges érvelésével uo. 266kk.).
54. Rogge, II. 158kk., 267kk., 367kk.; Krones, F. von: Moritz von Kaiserfeld, sein Leben und Wirken ... in den Jahren 1848 bis 1884. Leipzig, 1888.; Eisenmann, 377kk.; Redlich, II. 348kk.; Somogyi É.: A birodalmi centralizációtól a dualizmusig, az osztrák-német liberálisok útja a kiegyezéshez. Budapest, 1976. 38kk., 48kk., 62kk., 110kk. 136kk., 164kk. (a továbbiakban: Somogyi)
55. Rogge, II. 312kk.; Somogyi, 95kk.
56. Antall J.: Eötvös József Politikai Hetilapja és a kiegyezés előkészítése 1865–6. Századok 1965. 1099–1129.; Galántai, 1275., 1302kk.; Eötvös saját észrevételeit lásd: Naplójegyzetek-gondolatok. Szerk. Lukinich I. Budapest, 1941.
57. 1865/7-dik évi törvénycikkek. Bevezetés és 5. 23. 25. 54. 69. cikkely; Redlich, II. 449–52.
58. Redlich, I. 1. rész 709j., 711.; Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich, Jahrgang 1861. 80., 41., 43. cikkely Alsó-Ausztriával kapcsolatban, és hasonlóképpen a többi Landesordnungban; Berzeviczy, III. 217k.
59. Eötvös 1859. 25.; Friedmann, 137., 224kk.; Redlich, I. 1. rész. 629. és passim.
60. Rogge, I. 89kk., 119kk. és passim; Berzeviczy, III. 184., 195kk. és passim; Brandt, II. 964kk. és passim.
61. Erre az észrevételre Eisenmann jogosan nagy hangsúlyt fektet: Eisenmann, 140kk.

62. Ez a téma eléggé kiterjedt ahhoz, hogy külön tárgyalást érdemeljen, született e témában egy érdekes írás Hanák P. tollából, mely ezen állítást megerősíti: Wandlungen der österreichisch-ungarischen wissenschaftlichen Beziehungen im Laufe des 19. Jahrhunderts. In: Plaschka–Mack, 343–55.
63. Stifter legfontosabb levelei közül sokat Heckenasthoz írt: Briefe. Hrg. Seebass, F. Tübingen, 1936. Heckenasttal és más Magyarországon működő „ó-ausztriai” lapkiadókkal kapcsolatban lásd: Pukánszky B.: Német polgárság magyar földön. Budapest, é. n. [1944]. 136kk. Eötvösre vonatkozóan: Nyíri K.: A Monarchia szellemi életéről, filozófiatörténeti tanulmányok. Budapest, 1980. 43kk. Eötvös magyar nyelven írott irodalmi munkássága más lapra tartozik.
64. Arneth és Springer világnézete leginkább talán önéletrajzi írásukon keresztül ragadható meg: Arneth, Alfred von: Aus meinem Leben, I–II. Wien, 1891–92; Springer, Anton: Aus meinem Leben. Berlin, 1892. Róluk méltatás olvasható Friedjung, 198–223. és Heidler, J.: Antonín Springer a Česká politika v letech 1848–50. Praha, 1914. Nem tudok róla, hogy megjelent volna valami Walter Roggeról, Franz von Kronesról viszont található címszó: Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950 és Neue deutsche Biographie. Constant von Wurzbach személyével kapcsolatban a saját lexikonjában található címszón kívül lásd Bettelheim, A.: Neue österreichische Biographie. I. 1923. 214–26.
65. Friedjungnak a kiegyezéshez való viszonyulásával kapcsolatban lásd saját írását: „Der Ausgleich mit Ungarn”. Leipzig, 1878.; és Friedjung, 1919. 135–69. A Bécsben élő magyarországi zsidókról: Boyer, J.W.: Political Radicalism in Late Imperial Wien. Chicago–London, 1981. 451.; és visszaemlékezések. például Sigmund Mayeré: Ein jüdischer Kaufmann. Lebenserinnerungen. Wien–Berlin, 1926.

R. J. W. EVANS

Ungarn in der Habsburgermonarchie, 1840–1867. Eine perceptionsgeschichtliche Studie

Über das Verhältnis zwischen Ungarn und seinen habsburgischen Herrschern Mitte des 19. Jahrhunderts wissen wir recht viel. Demgegenüber ist uns viel weniger über die Beziehungen zwischen Ungarn und „Österreich”, d. h. den anderen Ländern der Monarchie, bekannt. Bei der Herausbildung und den Zukunftsaussichten des 1867 verwirklichten Dualismus spielten aber das Beziehungssystem zwischen den Gebieten diesseits und jenseits der Leitha sowie das Bild, das man voneinander hatte, eine wesentliche Rolle. Verschiedene Ebenen und Bereiche dieses Beziehungssystems harren noch der Untersuchung; bisher wurden nur einige Aspekte der literarischen Wechselwirkungen eingehend erforscht.

Wir richten hier unsere Hauptaufmerksamkeit auf die wechselseitigen Verflechtungen der Politik und der politischen Kultur in den zwei ‘Hälften’ des Reiches. In der Zeit des Vormärz wurden die Beziehungen intensiver, und dieser Prozess mündete in die dramatischen Ereignisse der Jahre 1848–9, wobei sich unter verschiedenen Gruppen auf beiden Seiten der Grenze begeisterte Manifestationen des brüderlichen Bündnisses mit Entfremdung und Zurückweisung abwechselten. Den Gipfel bedeutete die Debatte im österreichischen Reichstag am 19. September 1848. Die Entfremdung nach dem Krieg wurde durch den harten Absolutismus der 1850er Jahre verstärkt; dessen Scheitern bot jedoch erneut Annäherungsmöglichkeiten nach 1859. Die Studie untersucht vor allem die Beziehungen der dominanten politischen Gruppierungen, d. h. der Magyaren in Ungarn und der Deutschen in Österreich;

miteinbezogen werden aber gewissermaßen auch die verschiedenen slawischen Völker auf beiden Seiten der Leitha.

Letztendlich brachten alle diese Versuche, einen wirklichen Ausgleich der Wechselbeziehungen, eine 'pramatische Sanktion der Völker' der Habsburgermonarchie (so 1861 ein prominenter Anhänger des Friedens zwischen den Nationalitäten) herbeizuführen, kein bedeutendes Ergebnis. Der Verfassungsausgleich im Jahre 1867, der sowieso auf einer recht schmalen politischen Basis beruhte, vergrößerte nur die kulturellen Unterschiede zwischen Ungarn und Österreich, die auch durch die intensiven materiellen Beziehungen im Dualismus nicht überbrückt werden konnten. Die Aufgeklärtesten unter der Generation der Jahrhundertmitte verfügten auf beiden Seiten der Grenze über einen weiteren Gesichtskreis als ihre Nachkommen.

R. J. EVANS

Hungary in the Habsburg Monarchy

A Study in Perceptions, 1840–67

We know a great deal about the relations between Hungary and her Habsburg rulers in the mid-nineteenth century; much less about relations between Hungary and 'Austria', i. e. all the non-Hungarian lands of the Monarchy. Yet mutual perceptions across the Leitha, and the contacts which underlay them, had a significant part to play in determining the genesis and prospects of the Dualist system definitively established in 1867. There remains much scope for investigating them in various fields and at various levels: only certain aspects of literary interplay have been at all intensively researched.

The present essay concentrates mainly on aspects of the interaction in politics and political culture between the two 'halves' of the Monarchy. Intensifying contacts in the Vormärz period exploded into the dramatic linkages of 1848–9: enthusiastic manifestations of brotherhood alternating with rejection and estrangement among different groups on either side of the frontier. A climax is identified in the Austrian Reichstag debate of 19 September 1848. Post-war alienation was confirmed by the heavy-handed absolutism of the 1850s; but the failure of this after 1859 gave the opportunity for further endeavours to find common ground. Attention throughout is focused largely on relations between the dominant political groupings, Magyars in Hungary and Germans in Austria, though those between Slav peoples on either side of the Leitha receive some consideration.

In the end all these attempts at a real *Ausgleich* of perceptions, a 'pragmatic sanction of the peoples' of the Habsburg lands (as one prominent peacemaker between the nationalities put it in 1861) bore little fruit. The constitutional Compromise of 1867, whose base was already narrow enough in political terms, only perpetuated and exacerbated a cultural divergence between Hungary and Austria which all the myriad material contacts of the age of Dualism could not bridge. In its most enlightened representatives, at least, on both sides of the border, the mid-century generation had possessed a broader view.